

DE REFORMATIE IV: MAARTEN LUTHER (1483 – 1546) (1).

We begonnen de serie met de opmerking, dat in ieder geval de ouderen onder ons zich nog uit hun schooltijd herinneren: op 31 oktober 1517 sloeg Maarten Luther zijn 95 stellingen aan de deur van de slotkapel van Wittenberg. Daarmee begon de Reformatie zo gezegd. In de vooraf gaande afleveringen hebben wij gezien, dat 31 oktober 1517 niet uit de lucht is komen vallen. In de eeuwen, daaraan vooraf gaand, waren er verschillende “evangelische ritselingen”. Daarvan was maar een beperkt deel overgebleven. Toen de machtige Kerk zich verhief, werd een belangrijk deel weggevaagd. Een belangrijk deel, maar niet alles. In de Bohemen handhaafden zich de Hussieten, in het noorden van Italië (de valleien van Piëmonte) de Waldenzen en door Engeland heen waren er groepjes aanhangers van John Wycliffe.

Maar nu kwam datgene, dat in de loop der Middeleeuwen als zaad was gestrooid, tot ontkieming en op den duur tot volle wasdom: de lang en door velen begeerde hervorming van de kerk. Die hervorming openbaarde zich in verschillende gedaanten, die onderling nogal verschilden. De Reformatie begon al als een gespleten en verdeelde beweging. De hervormers stonden soms naast, soms tegenover elkaar. Maar er zijn toch kenmerken, die voor alle protestanten gelden en die hen tot een afzonderlijke groep naast de Rooms-Katholieke Kerk en de kerken van de Oosterse Orthodoxie maken. De naam protestanten is afkomstig van de Duitse term “Protestation”, akte van bezwaren van tal van edelen, ingediend op de Rijksdag van Spiers (1529), gericht tegen de vele misstanden in de Kerk.

We noemen de kenmerken nog in het kort:

1. De Heilige Schrift is de enige bron van Goddelijke Openbaring en ook de enige norm voor geloof en leven en voor de Kerk.
2. Alleen de sacramenten, die Christus Zelf heeft ingesteld, mogen door de Kerk worden onderhouden. Hun aantal werd teruggebracht tot twee: doop en avondmaal.
3. Een zondaar wordt voor God gerechtvaardigd door het geloof alleen. Dat geloof is Gods eigen gave. Goede werken is een christen verplicht te doen, maar zij hebben voor God geen verdienstelijk karakter. Die rechtvaardiging rust op Jezus’ arbeid en de Zijne alleen. Jezus is de enige Middelaar.
4. Alle gelovigen zijn priesters. Doordat Jezus als dé priester hét offer heeft gebracht, zijn er geen priesters meer nodig. De priesterlijke bediening is aan alle gelovigen gegeven, dat betekent, dat zij God slechts in hun gebeden en in hun leven offerande brengen, als gevolg van de genade, die God in hen heeft gewerkt. Dit offer heeft geen verdienstelijk karakter, noch verzoenende waarde.
5. Het leven op aarde is Gods gift, waarvan een mens binnen de grenzen die God zelf heeft getrokken, mag genieten.

1. Het begin

Maarten Luther werd geboren op 11 november 1483 te Eisleben in het oosten van Duitsland. Zijn vader was mijnwerker en het gezin behoorde in maatschappelijk opzicht tot de middenklasse. De jonge Maarten had een helder verstand en bezocht na de Latijnse School, de universiteit van Erfurt, waar hij rechten studeerde. Op een dag, toen hij onderweg was tussen de universiteit en zijn ouderlijk huis, werd hij overvallen door een hevig onweer. Hij raakte zeer beangst en riep uit: heilige Anna, help mij en ik zal monnik worden. Hij overleefde het noodweer en loste zijn belofte in: hij trad in 1505 in het Augustijner klooster in. Zijn vader was hierover bijzonder ontstemd. Hij had gehoopt, dat de jonge Marten door zijn studie de toegang zou verkrijgen tot eervolle (en goed betaalde) staatsambten. Luther werd tot priester gewijd en in 1507 werd hij doctor in de theologie. In 1512 werd hij benoemd tot professor in die wetenschap aan de universiteit van Wittenberg. Met zijn vader raakte hij weer verzoend.

In Wittenberg doceerde hij de brief van de apostel Paulus aan de Romeinen. Uit de aantekeningen, die hij maakte, valt op te merken, dat hij in een grote geestelijke strijd verwickeld was. Misschien met de hevige onweersbui als echo, leefde hij in voortdurende angst voor de dood. Hoe moest hij God ontmoeten? Was hij het eeuwige leven wel waardig? Hoe krijg ik een genadig God? Door zijn eigen werken? Maar daarop was van alles aan te merken. Eiste de rechtvaardigheid van God niet, dat een mens, om voor God te bestaan, een volkomen rechtvaardigheid en heiligheid moest hebben?

Men moet, staande achter de herontdekking van het Evangelie door de Reformatie, hierover niet lichtvaardig denken. De kerk leerde, dat de mens zelf een bijdrage moest leveren door zijn werken. Want wat was een geloof zonder werken waard? Alleen door de combinatie van geloof en werken en de sacramenten zou God genadig zijn. We moeten ook niet denken, dat de vraag hoe God genadig zou zijn, pas Luthers' vraag zou zijn. Luther is degene geweest, die weer het Evangelische (dat is: Bijbelse) antwoord heeft ontdekt.

Luthers' strijd bracht hem vaak tot somberheid en vertwijfeling, die bij zijn gehoor niet onopgemerkt bleef. Hij confronteerde ook zijn biechtvader Von Staupitz er mee. Deze wees Luther op het bloed en de wonden van Christus. Onze Heere vertroost alleen, zou hij gezegd hebben, wijzend op Jezus' volbrachte arbeid. Maar ook Von Staupitz kon hem uiteindelijk niet verder helpen. De oplossing kwam uit de Romeinenbrief, waarin hij doceerde. Hij leerde, net als de apostel Paulus zelf, dat zijn eigen gerechtigheid hem geen steek verder zou helpen. Maar dat hoefde ook niet: de apostel leerde in deze brief, dat de rechtvaardige uit het geloof zal leven. Een zondaar, die niet eerst zich zelf moet opknappen om aan God te behagen, maar een zondaar, die door God rechtvaardig wordt verklaard door het geloof, uit genade alleen, zonder enige verdienste van de zijde van die zondaar zelf.

Dit werd de basis van Luthers' theologie en bleef dat ook tot aan zijn dood. Calvijn was van geen ander gevoelen. Een mens werd als goddeloze (in Gods ogen: een verlorene) gerechtvaardigd. Tot aan zijn dood bleef een mens ook zondig (de Reformatie heeft de gedachte, dat een mens in dit leven de staat van volmaaktheid kan bereiken, met kracht verworpen). Vandaar het reformatorisch gezegde: simul peccator, simul justus: tegelijkertijd zondaar en rechtvaardige. In de nadere uitwerking kwam Luther tot de gedachte van de vreemde ruil: Jezus neemt alle zonde en schuld en verderf van de zondaar op zich en de zondaar verkrijgt zonder enige tegenprestatie de volmaaktheid en rechtvaardigheid en heiligheid van Jezus, die alleen voor God kan bestaan. Het behoeft geen betoog, dat deze geestelijke ontdekking op gespannen voet verkeerde met de opvattingen van de Middeleeuwse Kerk.

2. De botsing: met paus, keizer en kerk.

Luthers' opvattingen bleven niet onopgemerkt. Zijn studenten waren de eersten, die de verandering bemerkten. Misschien zou een en ander nog zonder grote gevolgen gebleven zijn, als Luthers' grote ommekeer niet buiten de collegezalen was getreden. Maar de tijd voor een algehele omwenteling was rijp. Als biechtvader werd Luther geconfronteerd met mensen, die zeiden, dat zij een aflaat hadden gekocht tot vergeving van hun zonden, op voorwaarde, dat zij een bepaalde boetedoening zouden verrichten. De opbrengst was bestemd voor de bouw van de nieuwe Sint Pieterskerk te Rome. De grote handelaar in schuldaflossingspapieren was de Dominicaner monnik Tetzl. Nu trad Luther naar buiten. Hij stelde een geschrift samen, dat als de 95 stellingen naam zou maken. Daarin werd stevig tegen de aflaat geageerd, maar ook tegen verschillende andere leerstukken van de Kerk.

Luthers' stellingen bereikten, dank zij de boekdrukkunst, in een snel tempo geheel Duitsland. De Duitse bisschoppen begrepen, dat de kerk niet zonder reactie kon blijven. In een discussie tussen Luther en een vertegenwoordiger van de bisschoppen, Cajetanus, werd al wel duidelijk, dat de kerk zich niet zo maar zou laten zeggen.

De discussie was fel. Cajetanus noemde Luther een dier met een kwaadaardige blik in de ogen. Luther typeerde zijn opponent als een geestelijke, die van de Heilige Schrift net zo veel wist als een ezel kundig was in het bespelen van de harp(....).

Luther dreigde naar Rome te worden geroepen (hij was immers geestelijke en universitair docent), maar een aantal Duitse vorsten, dat met Luther sympathiseerde, wist dat te voorkomen. Eén van hen, tevens geestelijke, Von Millitz, stelde Luther voor, dat hij aan zijn opvattingen geen verdere ruchtbaarheid zou geven. De kerk zou op haar beurt zich niet langer tegen hem keren. Op die voorwaarde kon hij ook doorgaan met zijn colleges. Maar dat bleek een illusie. Luther kreeg een opponent, die zo mogelijk bedreigender was dan Cajetanus: een zekere dr Eck. Eck beschuldigde Luther

van Hussitische ketterijen. Dat was een gevaarlijke beschuldiging, die, als zij gegrond zou worden bevonden (en zij was gegrond, want Luther en Johannes Hus stemden op veel punten duidelijk overeen), het einde zou betekenen van Luthers' loopbaan en mogelijk van zijn leven. Nu wilde Luther zich niet langer inhouden. Hij liet drie geschriften het licht zien, die, net als zijn stellingen, in een snel tempo door geheel Duitsland en verschillende andere landen, waaronder ook de Nederlanden, werden verspreid:

1. Een oproep aan de adel en de Duitse keizer om te komen tot een krachtige hervorming van de kerk, de geestelijkheid en het onderwijs.
2. Een beschrijving van het voorspel van de Babylonische ballingschap van de kerk. Hierin valt Luther frontaal de sacramentsleer van de Kerk aan. Hij betoogt, dat er volgens de Schrift slechts twee sacramenten zijn, die door Christus zelf zijn ingesteld.

Opvallend is, dat Luther aanvankelijk ook de biecht of boetedoening als derde sacrament heeft willen aanvaarden. De latere Luthersen zijn hem daarin echter niet gevolgd.

3. De bekendste van de drie: over de vrijheid van een christenmens. De hoofdstrekking van dit werk is, dat een christen door Jezus is vrijgemaakt van alle last en heerschappij der zonde. Hij heeft slechts één Hoofd, dat is Jezus. De volkomen vrijheid is pas in de hemel, maar hier op aarde leeft de christen op het voorschot daarvan. Daarom kwam Luther tot het merkwaardige gezegde: een christen is vrij en niemands onderdaan, maar ook: een christen is, doordat hij vrij is, een ieders onderdaan.

De vrijheid van de christen en het leven daarin, verlost ook van de eisen van Gods wet, is naast de rechtvaardiging van de goddeloze, het hoofdthema van Luthers' leer. Het is lastig om precies aan te geven hoe wij heden het toenmalige begrip vrijheid handen en voeten moeten geven. Als kinderen van de eenentwintigste eeuw begrijpen wij vrijheid als een onderdeel van een breed scala van burgerlijke en politieke rechten en vrijheden, tevens kenmerk en basis van een vrije en democratische samenleving. In die betekenis moet men de vrijheid in de zestiende eeuw zeker niet opvatten. Maar kijk voor u zelf: dit werk(je) van Luther is op internet gemakkelijk te vinden. En laat u onderrichten.

“Verlost ook van de eisen van Gods wet”, zo lezen wij hierboven. Dat betekent niet, dat Luther aanbeveelt om er maar op los te leven. Maar hij heeft er zijn leven lang angst voor gehad, dat de mens op enige wijze weer onder het juk van de wet zou komen. Hier denkt Calvijn duidelijk

anders: De christen, die verlost is van de vloek van de wet, zal de wet toch in ere houden als een leefregel voor dit leven en uit dankbaarheid voor de verkregen verlossing. Bovendien heeft de wet ook in het maatschappelijk leven nut door haar ordenende functie. Want de wet is heilig en goed en zal daarom, niet om verdiensten te kweken, maar tot Gods eer, door alle christenen in ere worden gehouden.

3. De kloof verdiept zich.

Luthers geschriften waren voor de toenmalige paus, Leo X, reden om over Luther de banvloek uit te spreken (1520). Maar het effect ervan was tegenovergesteld aan de verwachting, die men van een dergelijke maatregel had. In de dagen van De Savonarola in Florence, had het pauselijk ingrijpen tot gevolg, dat de bevolking angstig werd en daardoor haar steun aan de Florentijnse geestelijke verder onthield. De ideeën van Luther waren te ver doorgedrongen en werden op een te grote schaal gedeeld. De geest was uit de fles en kon daarin niet meer terug. Nu begonnen verschillende vorsten, die de leer van Luther aanhingen, er voor te pleiten, dat de Rijksdag –het hoogste bestuursorgaan voor het hele Duitse Rijk- zou samen komen om de ontstane situatie te bespreken en in het Rijk tal van hervormingen door te voeren. Ook zou Luther in de gelegenheid moeten worden gesteld om zijn standpunten toe te lichten en zich te verdedigen tegen de aantijgingen van ketterij. Een concilie, zoals Luther had bepleit, kwam er niet.

In 1521 werd de Rijksdag te Worms gehouden. Luther werd uitgenodigd te komen en zich te verantwoorden. Hij kreeg een keizerlijk vrijgeleide. Die keizer was niemand minder dan Karel V, keizer van Duitsland, koning van Spanje en Heer der Nederlanden.

Duitsland was weliswaar een keizerrijk, maar het keizerschap was niet erfelijk. Bij overlijden of aftreden van de keizer, werd in Duitsland door een bepaald aantal regionale vorsten (prinsen, hertogen, graven), die daartoe bevoegd waren, een nieuwe keizer gekozen. De status van die keizer was in feite die van leenheer: hij ontleende zijn macht aan anderen. Vorsten, die tot een keizerskeuze bevoegd waren, werden keurvorsten genoemd. Zij zouden in het verdere verloop van de Reformatie in Duitsland een belangrijke rol spelen.

Van alle kanten werd Luther gewaarschuwd: ook Hus kreeg een vrijgeleide, die, toen hij eenmaal door het Concilie van Constanz was veroordeeld, waardeloos bleek. Maar Luther ging. Hij voelde zich gedrongen om ook voor koningen te getuigen, zoals in psalm 119. Zijn leer werd veroordeeld, hoewel verschillende vorsten blijk gaven van sympathie. Ook keizer Karel was niet onwelwillend, zeker niet waar het ging om de veroordeling van de aflaatpraktijken. Maar Luther was niet bereid te herroepen. “Hier sta ik, ik kan niet anders”, zo schijnt hij gezegd te hebben. Na afloop van de

vergadering, keerde Luther terug. Hij werd echter onderweg “ontvoerd” op last van de keurvorst Frederik de Wijze, die, zo vermoedt men, reden had om aan de betrouwbaarheid van het keizerlijk vrijgeleide te twijfelen. In vermomming en onder een schuilnaam (jonker George) verbleef Luther op de Wartburg. In die tijd begon hij met de beroemd geworden vertaling van de Bijbel in de Duitse taal.

Luthers' vertaling onderscheidde zich van de tot dan toe verschenen vertalingen, aangezien zij rechtstreeks uit de grondtalen kwam. Hij probeerde zo veel mogelijk te vertalen in voor gewone Duitsers begrijpelijke taal zonder de betekenis van de oorspronkelijke tekst geweld aan te doen. In die zin is Luthers' vertaling vrijer dan de Nederlandse Statenvertaling van honderd jaar later, die letterlijker bij de grondtekst aansluit.

Luther heeft ook een grote rol gespeeld bij de vaststelling van de leer. Hij ijverde voor degelijk onderwijs. Hij was bovendien muzikaal en dichtte verschillende kerkliederen. Daarover en over zijn persoonlijk leven de volgende keer meer. Dan kijken we ook naar de uitbouw van het Lutheranisme, Luthers' botsing met Erasmus (over de vrijheid of onvrijheid van de menselijke wil), de verhouding met Calvijn en het calvinisme, de tragedie van de doperse beweging en Luthers' rol daarin en zijn positie ten opzichte van de Joden.

(Wordt vervolgd)